

Doornroosje in de Nederlandse politiek: populisme van Joan Derk van der Capellen tot Pim Fortuyn

Paul Lucardie (DNPP)

Anders dan Canada, de VS en Rusland kent Nederland geen populistische traditie (zoals de Leidse hoogleraar Nederlandse geschiedenis Henk te Velde vast stelt in zijn boek *Van regentenmentaliteit tot populisme. Politieke tradities in Nederland*). Helemaal afwezig was het populisme echter ook niet. Het speelde een niet onbelangrijke rol bij het ontstaan van het moderne Nederland aan het eind van de 18e eeuw en natuurlijk ook aan het begin van de 21e eeuw. In de twee eeuwen daartussen sluimerde het, een beetje zoals Doornroosje in het bekende sprookje, al werd ze af en toe wel een beetje wakker en mompelde dan wat. Dit is de kern van mijn betoog. Ik kan dat hier niet zorgvuldig onderbouwen maar wel illustreren.

Joan Derk van der Capellen tot den Pol zou je de eerste populist in Nederland kunnen noemen. Deze dwarse Overijsselse baron is naar alle waarschijnlijkheid de auteur van het pamflet *Aan het volk van Nederland* dat in 1781 anoniem verspreid werd. Het bevatte een felle aanval op de Prins van Oranje die steeds meer de leden van de Staten en andere regenten benoemde in plaats van die te laten kiezen door lagere organen. De baron riep het volk op daartegen in verzet te komen en ‘gecommitteerden’ te kiezen die de Staten zouden moeten controleren. Of hij met dat volk ook de gewone boeren en arbeiders bedoelde, is de vraag. Niettemin inspireerde hij met zijn oproep de democratische patriotten, die zich in die tijd overal in Nederland gingen organiseren. Het was de eerste beweging die iets van een Nederlandse identiteit ging benadrukken. In de kritiek op Oranje klonk ook iets van nationalisme mee: Willem V zou teveel zijn oren naar Engeland laten hangen. Het voornaamste doel was echter ongetwijfeld toch om de macht te verplaatsen van de regenten naar het volk, of althans het meer ontwikkelde en bemiddelde deel van het volk. Dat lijkt me de kern van het populisme als ideologie of wereldbeschouwing (of ideologeem, zoals Tim Houwen het noemt?).

Zoals bekend wordt de democratisch-patriottische beweging in 1787 neergeslagen door Pruisische troepen, op instigatie van Prinses Wilhelmina, vrouw van Willem V en zuster van de Pruisische koning Friedrich Wilhelm II – zij speelde de rol van boze fee in het sprookje. Weliswaar keerden de democratische patriotten in 1795 terug met de Franse troepen en kregen toen de macht in de schoot geworpen, maar vier jaar later was hun tijd voorbij – en viel Doornroosje voor lange tijd in slaap.

Zoals gezegd, af en toe werd ze even wakker en mompelde wat. Dat gemompel zijn de populistische leuzen en taktische manoeuvres die verschillende politici in de loop der tijd gebruiken om hun aanhang te mobiliseren.

Dat doen de eerste socialisten en sociaal-democraten die zich rond 1880 gaan roeren. Zij kwamen bijeen in een ‘volkspark’ en verspreidden een ‘volksblad’; en ze eisten ‘directe wetgeving door het volk’. Maar ze richtten zich toch vooral op wat toen de sociale kwestie werd genoemd: de uitbuiting van de arbeiders in landbouw en industrie door de kapitalistenklasse. Samenwerking met burgerlijke radicalen in een populistisch aandoende Volkspartij heeft alleen in Friesland korte tijd succes gehad.

Ook Abraham Kuyper, de grote voortrekker van de Anti-Revolutionaire Partij en van de zuil die daarom heen ontstond (de Gereformeerde Kerk, het dagblad De Standaard, de Vrije Universiteit), bediende zich af en toe van populistische retoriek. Hij mobiliseerde het ‘volk achter de kiezers’ en ging soms fel tekeer tegen de ‘liberalistische elite’. Maar zijn doel was toch niet om de macht aan het volk over te dragen. In tegendeel, de macht zou bij de Koning en Zijn ministers moeten liggen, al zou die wel in goed overleg met de volksvertegenwoordiging moeten regeren – bij de gratie Gods. Uiteindelijk lag de soevereiniteit bij God en niet bij het volk.

Rond 1918 ontstonden allerlei bewegingen en partijen met populistische retoriek, door Koen Vossen in zijn zeer leesbare dissertatie boeiend beschreven, die echter weinig succesvol bleken en ik hier verder niet zal noemen.

Ook de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) die in 1931 door Anton Mussert werd opgericht, richtte zich vaak op het volk – maar was allerminst van plan dat volk de macht te geven. Nee, de NSB wilde een nieuwe elite vormen die het volk hooguit de gelegenheid zou bieden ‘in een bijzonder geval van zijn vertrouwen in het beleid van den Leider te doen blijken’ door middel van een voorgekookte volksstemming (J.H. Carp, *Beginselen van het nationaal-socialisme*, Utrecht, 1942, p.58).

De Boerenpartij die in de jaren zestig in korte tijd veel aanhang won, niet alleen onder boeren maar ook in de grote steden, laat naar mijn mening evenmin veel meer dan populistisch gemompel horen – al zal Koen Vossen deze mening wellicht niet delen (zie zijn bijdrage aan het Jaarboek DNPP 2004, ‘De andere jaren zestig. De opkomst van de Boerenpartij’). Koekoek, haar oprichter en leider, spuide wel veel kritiek op de gevestigde partijen en de academisch gevormde elite, maar pleitte zelden voor staatkundige veranderingen. Hij had evenmin veel op met volkssoevereiniteit – hij was van huis uit een christelijk conservatief (CHU) en bleef dat feitelijk ook, naar mijn indruk. Zijn doel was voornamelijk het terugdringen van de overheidsbemoeyenis met de landbouw en andere takken van bedrijvigheid.

En D66? Nederlands beroemdste eigentijdse historicus Maarten van Rossem noemt (in *Waarom is de burger boos? Over hedendaags populisme*) de Democraten ‘elitaire populistten’ – een beetje tegenstrijdige aanduiding, dunkt me. Het program van D66 lijkt wel populistisch (direct gekozen minister-president, nauwe banden tussen kiezer en gekozene, mogelijk ook een referendum). Van Mierlo en de zijnen richtten zich echter niet op het volk als collectief geheel maar op de individuele burgers – en dat is meer dan een verschil in woordgebruik. Bovendien ziet D66 de elite niet als één pot nat. Ze wil die elite ook niet helemaal uitschakelen maar eerder ter verantwoording roepen, als ik het goed zie.

Pas bij de Centruumpartij en de Centrumdemocraten, beide in de Tweede Kamer vertegenwoordigd door Hans Janmaat (1982-86 resp. 1989-1998), zie ik iets van echt populisme. Janmaat tracht het volk te mobiliseren tegen de multiculturele elite, die naar zijn mening ‘het Nederlandse volk’ aan haar eigen idealen en belangen had opgeofferd en de Nederlandse cultuur had ‘verkwanseld’. Bovendien verdacht hij die elite ervan ‘de democratie opzij te willen schuiven ten behoud van hun verderfelijke macht’ (zo schreef hij in het partijblad *Middenweg* in 1980). Zijn populisme bleef echter ondergeschikt aan nationalisme. Dat nationalisme was in de jaren tachtig nog taboe in Nederland. Janmaat werd als fascist en nazi afgeschilderd en geïsoleerd.

Daarbij trad hij zelf niet erg taktvol op en kreeg te kampen met veel interne problemen: gemeenteraadsleden die zich zelden in de raad lieten zien en in een aantal gevallen een crimineel verleden bleken te hebben. Na een korte bloei stortte zijn beweging na 1994 vrij snel in elkaar. Janmaat was dus niet de Prins die Doornroosje wakker kuste.

Jan Marijnissen kwam misschien wel in aanmerking. In de jaren negentig mobiliseerde hij ook ‘de mensen’ tegen de ‘politici’ die niet weten wat ‘onder de mensen’ leeft. Maar het populisme van de SP bleef ondergeschikt aan haar socialisme. Nationalisme speelde geen grote rol, al was het soms op de achtergrond wel aanwezig, bijvoorbeeld in de campagne tegen de Europese grondwet, waar Nederland letterlijk van de kaart verdwenen leek te zijn. Na 2000 verflauwde het populisme bij de SP en maakte geleidelijk plaats voor een sociaal-democratisch gedachtegoed.

De Prins die Doornroosje echt wakker kuste was ongetwijfeld Pim Fortuyn. Jawel, een homo, het is een sprookje voor een moderne tijd! Het liep niet goed af, zoals we weten, de Prins werd doodgeschoten voordat hij het paleis kon betreden. Fortuyn doorbrak echter het taboe op nationalisme. Zijn nationalisme richtte zich niet alleen tegen de ‘islamisering’ van Nederland die hij vreesde, maar ook tegen het ‘zielloos Europa’ dat onze onafhankelijkheid ondermijnt (hij publiceerde een boek met die titel in 1998). Maar zelf gaf hij aan dat zijn doel in de eerste plaats was: ‘het land terug geven aan de mensen in het land’ (art. 2.1 van de statuten van de Lijst Pim Fortuyn). Dat nu lijkt me precies de kern van het populisme. En niet toevallig imiteerde Fortuyn de baron Van der Capellen, in zijn pamflet ‘Aan het volk van Nederland. De contractmaatschappij, een politiek-economische zedenschets’ (in 1992 gepubliceerd). In november 2001 werd Fortuyn met grote meerderheid van stemmen door het congres van Leefbaar Nederland tot lijsttrekker gekozen. Deze nieuwe partij was puur populistisch. Haar doel was ‘echte politieke vernieuwing’. ‘De vrijwel onbeperkte macht van de politieke partijen moet terug naar de kiezers door deze weer directe zeggenschap en invloed te geven’ (Verkiezingsprogramma ‘Leefbaar Nederland komt er NU aan!’, p.1). Dat verklaart de affiniteit van Fortuyn met Leefbaar Nederland, denk ik. Het programma dat hetzelfde congres van Leefbaar Nederland vaststelde was populistisch maar allerm minst nationalistisch te noemen. Zelfs een voorstel om het aantal asielzoekers tot 10.000 te beperken werd weggestemd. De voorstellen voor strengere straffen voor racisme en discriminatie werden wel aangenomen. Hieruit blijkt dus dat populisme heel goed mogelijk is zonder nationalisme. Helaas – maar nu geef ik mijn persoonlijke mening – is het zelden succesvol zonder vermenging met nationalisme. Dat zien we in Denemarken en Frankrijk, in Zwitserland en Vlaanderen, in Venezuela en Bolivia – al is in die Zuid-Amerikaanse landen naar ik begrijp het nationalisme ondergeschikt aan populisme en niet andersom, zoals in Europa doorgaans het geval is.

Ook het succes van Geert Wilders lijkt toch vooral aan zijn anti-islamistische nationalisme te danken. Dat stond bij hem ook voorop, vanaf zijn breuk met de VVD. Populistische kritiek op de Nederlandse elite en pleidooien voor referenda en directe verkiezingen van minister-president, en mogelijk zelfs van politiechefs en rechters, kwamen pas later en lijken nog steeds ondergeschikt aan de strijd tegen islamisering, in de ogen van Wilders c.s.. Meer dan bij Fortuyn, al moeten de verschillen niet overdreven worden.

In elk geval houdt Wilders Doornroosje goed wakker. Maar of ze nog lang en gelukkig zullen leven, lijkt me zeer de vraag: in moderne sprookjes is de afloop meestal nogal onzeker.